

**तृतीय वर्ष बी. कॉम
सत्र - V (CBCS)**

**अभ्यासपत्रिका क्र. ५
व्यावसायिक अर्थशास्त्र
भारताचे स्थूल आर्थिक पैलू**

विषय कोड - 23113

प्रा. सुहास पेडणेकर
कुलगुरु,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

प्रा. रवींद्र ब. कुलकर्णी,
प्र-कुलगुरु,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

प्रा. प्रकाश महानबर
संचालक,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

प्रकल्प व अभ्यास समन्वयक व संपादक

: प्रा. राजश्री पंडित
सहाय्यक प्राध्यापक (अर्थशास्त्र),
प्रभारी वाणिज्य विद्याशाखा प्रमुख,
दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई.

लेखक

: प्रा. सुकुमार दत्ता पाटील
अर्थशास्त्र विभाग, डॉ. सी. डी. देशमुख कॉलेज,
रोहा, रायगड - ४०२ १०९.

: डॉ. किरण जे. पाटील
बी. के. बिल्दा कॉलेज,
कल्याण - ४२१ ३०९.

जुलै २०२२, प्रथम मुद्रण, ISBN: 978-93-95130-13-4

प्रकाशक

संचालक

दूर व मुक्त अध्ययन संस्था, मुंबई विद्यापीठ, मुंबई - ४०००९८.

अक्षरजुळणी

मुंबई विद्यापीठ मुद्रणालय,
सांताक्रुझ, मुंबई

अनुक्रमणिका

क्रमांक	अध्याय	पृष्ठ क्रमांक
प्रकरण १		
१.	भारताचे समग्र आर्थिक विहंगमावलोकन	१
२.	विदेशी प्रत्यक्ष गुंतवणूक	२४
प्रकरण २		
३.	सुधारणा नंतरच्या काळातील शेती	३७
४.	कृषी वित्त पुरवठा व कृषी विपणन	४९
प्रकरण ३		
५.	सुधारणा नंतरच्या काळातील उद्योग आणि सेवा क्षेत्र	६४
६.	सेवा क्षेत्र : भारतातील आरोग्य सेवा आणि पर्यटन सेवांची प्रवृत्ती	१०१
प्रकरण ४		
७.	बँकिंग क्षेत्र- अलीकडील कल , समस्या आणि आव्हाने बँकिंग आणि विमा उद्योग	११३
८.	पैसा आणि भांडवली बाजार	१२८

Peer reviewed Journal

Impact Factor: 7.265

ISSN-2230-9578

Journal of Research and Development

A Multidisciplinary International Level Referred Journal

August 2022 Volume-14 Issue-12

Chief Editor

Dr. R. V. Bhole

*'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot
No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.)*

Address

'Ravichandram' Survey No-101/1, Plot, No-23, Mundada Nagar, Jalgaon (M.S.) 425102

CONTENTS

Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	जितेंद्र निर्मोही के साहित्य मे पर्यावरण चेतना राजाराम धाकड	1-2
2	हिंदी मे अनुदित सर्जनात्मक मराठी पौराणिक उपन्यास'ययाति' एक अध्ययन प्रा. डॉ. बनिता त्र्यंबक पवार - निकम	3-7
3	भारतीय स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव: लोकशाहीची वाटचाल आणि सद्यस्थिती डॉ दत्ताजी हुलप्या मेहत्रे	8-11
4	कर्मवीर भाऊसाहेब हिरे यांचे राजकीय योगदान श्री उमेश जयराम पाटील, प्रा.डॉक्टर संभाजी संतोष पाटील	12-14
5	1970 च्या दशकातील दलित स्वकथनाचे स्वरूप प्रा. डॉ. सुरेश व्यंकटराव कदम	15-20
6	मराठी बालकथा : एक अभ्यास (१९६० ते १९८०) प्रा.वज्रित जयराम जाधव	21-24
7	बालकांच्या सुदृढ आरोग्याकरीता लसीकरणाची भूमिका संगिता गंगाराम भेश्राम	25-28
8	सातपुडा क्षेत्र में कृषी विकास के स्तर का भू- वैज्ञानिक प्रतिरूप: एक भौगोलिक विश्लेषण डॉ. अजय तिवारी	29-33
9	मध्ययुगिन भारताच्या इतिहासातील अहिल्यादेवी होळकर यांचे कर्तृत्व आणि कार्य प्रा. विजय वाकोडे	34-38
10	कोविड-19 संकट के दौरान बैंकिंग क्षेत्र का भारतीय कृषी में योगदान बलोक कुमार श्रीवास्तव, डॉ. आनंद कुमार सिंह	39-42
11	उपा प्रियवदा के "नदी" उपन्यास में प्रवासी स्त्री जीवन का यथार्थ डॉ. आर. एन. वाकले, प्रा. वार. पी. ठाकरे	43-46
12	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 एक विश्लेषणात्मक अभ्यास Dr.Satish baburao Donge	47-50
13	भारतीय तत्त्वज्ञान और संत कबीर का योगदान प्रा.डॉ.मानीतकुमार अमृतराव वाकळे	51-54
14	स्त्री भ्रूण हत्या एक सामाजिक समस्या डॉ. मधु प्रभाकर खोत्रागडे	55-58
15	शासकीय शालाओं में अध्ययनरत किशोरों के सामाजिक व्यवहार पर अभिभावकीय प्रोत्साहन के प्रभाव का अध्ययन डॉ. रीना भेश्राम	59-60
16	कोविड-19 काल में ऑनलाइन शिक्षण एक चुनौती : उच्च शिक्षा उत्तराखण्ड के दुर्गम पर्वतीय तथा मैदानी क्षेत्रों के संदर्भ में एक तुलनात्मक अध्ययन Dr. Nirmala Lohani, Dr. Namita Misra	61-64
17	"मुलगी झाली हो" इस नाट्य द्वारा नारीमुक्ती का परामर्श डॉ. वैजाली केसव बोदेले	65-68
18	भारतातील सामुदायिक आरोग्य विकास डॉ. राजू के. माटे	69-71
19	बदलत्या हवामानाचा भारतातील तांदूळ उत्पादनावरील परिणाम प्रा. सुकुमार दत्ता पाटील, डॉ. एल.एच. पाटील	72-74

बदलत्या हवामानाचा भारतातील तांदूळ उत्पादनावरील परिणाम

प्रा. सुकुमार दत्ता पाटील^१ डॉ. एल.एच. पाटील^२

^१डॉ. सी. डी. देशमुख वाणिज्य आणि सी. के. जी. ताम्हाणे कला महाविद्यालय रोहा, रायगड.

^२उपप्राचार्य आणि संशोधन मार्गदर्शक, शिवाजी महाविद्यालय, (अर्थशास्त्र विभाग) उदगीर, त्रिंन्हा- नातूर.

मेल. patilsdeco@gmail.com

DOI- 10.5281/zenodo.7073310

गोषवारा :-

पर्यावरण आणि सजीव सृष्टी यांचा अगदी जवळचा संबंध आहे. अगदी विश्वाच्या निर्मितीपासून हा संबंध अगदी अबाधित राहिला आहे. सजीव सृष्टीमध्ये मानव सजीव, प्राणी सजीव आणि वनस्पती सजीव यांचा समावेश होतो. पण शैत्योदय क्रांती झाल्यापासून ते आजपर्यंत संपूर्ण जगात औद्योगिकीकरणाला वेग वाढत गेला आणि पृथ्वीवरील पर्यावरणाचे मोठ्या प्रमाणावर प्रदूषण झाले. या प्रदूषणाचा परिणाम हवामान बदलात झाला आणि त्यामुळे मोठ्या प्रमाणावर शेती उत्पादनावर त्याचा परिणाम झाला. तांदूळ हे पीक म्हणजे जगातील जवळ-जवळ अर्ध्या लोकांचे प्रमुख अन्न आहे. हवामान बदलांमुळे तांदूळ उत्पादनावरही अनिष्ट परिणाम झाला. भारत हा जगातील तांदूळ उत्पादन करणारा प्रमुख देश आहे. जगातील एकूण तांदूळ उत्पादनाच्या जवळ जवळ २०% तांदूळ उत्पादन हे भारतात होते. त्यामुळे हवामान बदलाचा तांदूळ उत्पादनावर कसा परिणाम होतो याचा अभ्यास होणे महत्त्वाचे आहे.

प्रस्तावना :-

हवामान बदल म्हणजे हवामानाची अशी अवस्था की त्या अवस्थेमध्ये मोठ्या प्रमाणावर औद्योगिकीकरण, इंधनाचा अतिरिक्त वापर, दररोज वाढणारी वाहनांची वाढती संख्या आणि विविध मानवी क्रिया या सर्वांचा एकत्रित परिणाम होऊन एका पर्याप्त स्थितीच्या पलीकडे हवामानाची स्थिती जाते ती अवस्था होय. या प्रदूषणामुळे हवेमध्ये विविध विषारी वायूंचे प्रमाण वाढते तसेच जागतिक तापमानात मोठ्या प्रमाणात वाढ होते आणि त्याचा अनिष्ट परिणाम हा संपूर्ण सजीव सृष्टीवर होतो. कधी- कधी या हवामान बदलामुळे आम्ल पर्जन्य आणि कृष्ण पर्जन्याचा धोका निर्माण होऊन त्याचा अनिष्ट परिणाम हा अन्नधान्य उत्पादनावर होतो. आज संपूर्ण जग हे हवामान बदलाच्या समस्येला तोंड देत असून या हवामान बदलाचा अनिष्ट परिणाम हा विविध शेती उत्पादनावर होत आहे. २०१५ च्या संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या कृषी विभागाच्या अहवालानुसार बदलत्या हवामानाचा विविध शेती उत्पादनावर तसेच उत्पादकतेवर आणि उत्पादित मालाच्या गुणवत्तेवर अनिष्ट परिणाम होत आहे. आज जगातील मोठ्या प्रमाणावरील औद्योगिकीकरण आणि त्यामुळे होणाऱ्या प्रदूषणामुळे येणाऱ्या १०० वर्षांत संपूर्ण जगाचे तापमान हे साधारणपणे १.५ ते ४.५ अंश सेल्सिअस इतके वाढेल असा हवामान तज्ञांचा अंदाज आहे. म्हणजेच येणाऱ्या भविष्यात संपूर्ण जगाला ' जागतिक तापमान वाढीची समस्या' भेडसावेल आणि असे झाल्यास उत्तर ध्रुवावरील बर्फ वितळून समुद्राच्या पाण्याची पातळी वाढेल आणि त्यामुळे समुद्र किनाऱ्यावर असणारे देश आणि शहरे यांना धोका निर्माण होईल आणि जगात जिवे समुद्र किनाऱ्यावर भातशेती केली जाते त्या भातशेतीत जर समुद्राचे पाणी शिरले तर तेथील भातशेती उध्वस्त होईल. उदा. महाराष्ट्राला ७२० कि. मी. लांबीचा समुद्र किनारा लाभला असून या संपूर्ण पट्ट्यात जागतिक तापमान वाढीचा परिणाम जाणवून तेथील भातशेती उध्वस्त होईल अशी भीती निर्माण झाली आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे :-

- १) पर्यावरण आणि सजीव सृष्टी यातील संबंध अभ्यासणे
- २) हवामान बदलाची संकल्पना जाणून घेणे
- ३) हवामान बदलाचा भारतातील तांदूळ उत्पादनावरील परिणाम अभ्यासणे

हवामान बदलाचा भारतीय शेतीवरील परिणाम :-

भारत हा शेतीप्रधान देश आहे. भारतातील ५८.२% लोक शेती व्यवसायात गुंतलेले असून भारतातील ग्रामीण भागात रोजगार पुरविणारे शेती हे एक मोठे साधन मानले जाते. भारतातील हवामानात प्रादेशिक विविधता असून भारतातील २/३ भाग हा कमी पावसाच्या विभागात येतो. भारतातील पीक पद्धतीत विविधता असून यामध्ये खरीप हंगाम आणि रब्बी हंगाम अशा दोन हंगामातील विविध पिकांचा समावेश होतो. त्याचप्रमाणे भारतातील बहुतांश शेती ही पावसावर अवलंबून आहे. त्यामुळे भारतातील पावसाच्या प्रमाणाचाही परिणाम भारतातील पीक रचनेवर होतो. भारतातील पावसाचे प्रमाण आणि तापमान हे भारतातील पीकरचना दर्शविते. भारतात सर्वसाधारणपणे पावसाळ्यात तापमान थोडे कमी असते तर हिवाळ्यात ते जास्त असते. पावसाळ्यात प्रामुख्याने भारतात खरीप पिकांची लागवड केली जाते तर हिवाळ्यात रब्बी पिकांची लागवड केली जाते. असा अंदाज आहे की भारतात २१ व्या शतकाच्या शेवटी पावसाचे प्रमाण हे १० ते १२ % नी वाढेल तर वार्षिक तापमान हे ३ ते ५ अंश सेल्सिअसनी वाढेल. भारताचा प्रमुख व्यवसाय हा शेती असून स्थूल देशांतर्गत उत्पादनात भारतीय शेतीचा वाटा हा १५.७ % इतका असून निर्यातीमधील वाटा हा १०.२३% इतका आहे. आणि भारतातील ५८.२% लोकसंख्येला शेती व्यवसायात रोजगार मिळाला आहे. भारतातील शेती ही प्रामुख्याने दक्षिण पश्चिमी मोसमी पावसावर अवलंबून आहे. भारतातील एकूण १४०.३ दशलक्ष लागवडीखालील क्षेत्रापैकी ६०.९ दशलक्ष हेक्टर क्षेत्र सिंचनाखाली असून बाकी सर्व जमीन ही पावसावर अवलंबून आहे.

भारतीय कृषी विज्ञान अभ्यासानुसार जर तापमान ४ °C नी वाढले तर अन्नधान्य उत्पादन २५ ते ४० %नी कमी होते. विकसनशील देशात पीकरचनेत बदल करणे किंवा